

VIKTORIJA ŠEINA

Nauja Lietuvos estetinio modernėjimo istorijos fragmento rekonstrukcija

---

Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*: monografija, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018, ISBN 978-609-8231-01-4.

Po nepriklausomybės atkūrimo pasirodžius jau trečiajai monografijai apie Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę¹ pagrįstai galėtų kilti nuostaba dėl tokio didelio humanitarų dėmesio šiai kad ir svarbiai, bet vis dėlto ne centrinei lietuvių kultūros asmenybei. Ypač turint omenyje, kad Viktorijos Daujotytės knyga *Sofija* išleista visai neseniai, 2016 m. Panašių abejonių lydima ėmiausi skaityti Gaidauskienės monografiją *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*. Turiu pripažinti, kad rezervuotas pirminis mano kaip skaitytojos nusiteikimas netruko išsisklaidyti po pirmųjų naujosios monografijos skyrių. O perskaičius visą knygą drąsiai imuosi teigti, kad tai kokybiškai naujas etapas ne tik Čiurlionienės tyrimų istorijoje, bet ir čiurlionistikoje apskritai. Nors knygos antraštėje minima tik Čiurlionienė, monografija toli pranoksta užsibrėžtą tikslą rekonstruoti šios rašytojos ir visuomenės veikėjos savimonės modernėjimą. Neįtikėtinai atidžiai išsistudijavusi abiejų Čiurlionių – Sofijos ir Mikalojaus Konstantino – biografiją, intelektualinių interesų lauką, literatūrinę, muzikinę bei vizualinę kūrybą, Gaidauskienė pademonstravo retam humanitarui būdingas komparatyvistines kompetencijas pagręčiui analizuoti įvairių meno sričių kūrinius.

Kaip ir 1992 m. knygą *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epocha. Idealai. Kūryba* publikavęs Ramutis Karmalavičius, Gaidauskienė Čiurlionienę laiko raktine XX a. pradžios lietuvių kultūros modernėjimo figūra, kurios tekstų bei visuo-

---

1 Ramutis Karmalavičius, *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epocha. Idealai. Kūryba*, Vilnius: Vaga, 1992; Viktorija Daujotytė, *Sofija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016; Nida Gaidauskienė, *Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė: modernėjančios savimonės kontūrai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.

meninės ir kultūrinės veiklos analizė paranki rekonstruojant bendresnį XX a. pradžios lietuvių kultūrinės savivokos procesą. Savimonės istorija – uždavinys ne iš lengvųjų, ypač jeigu užsibrėžiamas tikslas sekti šio proceso modernėjimą. Taigi tyrėja leidžiasi sudėtingu keliu, visiškai įsisaugonusi, kad į aiškias struktūras savo tyrimo objekto sudėlioti nepavyks, o ir neverta. Problemiškas ir pats savimonės modernėjimo kaip tyrimo objekto išskyrimas. Pati aiškiai suvokdama sąvokų modernus, modernėjimas, modernizmas apibrėžimų gausos keliamus keblumus, autorė išlieka labai atidi lokaliai modernėjimo specifikai, akiai nepasikliauja Vakarų Europos kultūros modernizacijos apibrėžtimis, visą laiką tikrina, aiškina(si) lokalias sąlygas ir jų nulemtą modernėjimo specifiką. Gaidauskienės tekstui būdingi atsargūs, nekategoriški vertinimai, gerai apsvarstyti, išsamiai argumentuoti teiginiai, neskubrus, įvairias reiškinio puses svarstantis, tiriamo objekto vidines prieštaras įžvelgiantis ir jas analizuojantis mąstymas.

Tyrime dominuojanti metodologinė prieiga yra įtakų istorijos rekonstrukcija, arba, autorės žodžiais tariant, kultūrinio perdavimo tyrimas.² Lyginant su kukliomis nepriklausomybės aušros laikų Karmalavičiaus galimybėmis pasitelkti užsienio tyrėjų darbus bei archyvų duomenis, Gaidauskienė visiškai išnaudojo dabarties humanitarams atsivėrusias galimybes ir reikšmingai papildė ankstesnę Čiurlionienės estetinės minties tyrimą europiniais kontekstais bei praturtino rašytojos ir kitų ją supusių asmenybių biografijos žinias gausiais archyviniais duomenimis (knygos gale pateiktas puslapio apimties knygoje vartojamų archyvų santrumpų sąrašas). Nežinau nė vieno kito lietuvių rašytojo, kurio ugdymo(si) ir savimonės formavimosi istorija būtų taip preciziškai rekonstruota, kaip kad šioje monografijoje atskleista visų Kymantaitei-Čiurlionienei kada nors įtakos turėti galėjusių filosofinių, pedagoginių, estetinių, socialinių idėjų apžvalga. Stebina tyrėjos atsidavimas užsibrėžtam tikslui: ji susirado ne tik Aukštųjų Adriano Baranieckio kursų ir Krokuvos universiteto dėstytojų paskaitų užrašus, bet ir analizuojamu laikotarpiu jų paskelbtas publikacijas, sukurtus grožinius tekstus ar tapybos darbus. Tiesa, monografijos autorei nepavyko išvengti įtakų rekonstrukcijos istorijai būdingų pavojų: vietomis šio tyrimo centrinį objektą (Kymantaite ir jos savimonės raidą) ima gožti gausūs jos studijų ir visuomeninės veiklos kontekstai.

Didžiausias dėmesys knygoje pagrįstai skiriamas XX a. I dešimtmečiui – Čiurlionienės kaip poetės, kritikės ir visuomenininkės debiutui. Būtent šiuo laiku ji iš tiesų žengia lietuvių kultūros modernėjimo priešakyje, deklaruoja

2 Nida Gaidauskienė, *op. cit.*, p. 75. Toliau tekste skliaustuose nurodomi šio leidinio puslapiai.

originalias estetines idėjas, kelia lyčių lygybės klausimą, yra tasai ryškus kultūrinis proveržis, pragiedrulys, kuriuo ją anuomet yra pakrikštijęs Juozas Tumas.

Itin įdomus monografijos skyrius apie XX a. pradžios Krokuvos kultūrinę aplinką, į kurią pakliuvo čia studijuoti atvykusi Kymantaitė. Gaidauskienės atidumas archyvinei medžiagai neabejotinai yra vienas iš didžiausių šio tyrimo privatumų. Surasti archyviniai dokumentai ne tik leidžia praplėsti turimą informaciją apie Kymantaitės lankytas paskaitas ir jų turinį, bet ir pakoreguoti kai kuriuos literatūros istorijoje įsitvirtinusių Kymantaitės ir jos aplinkos žmonių biografinius duomenis. Antai, Gaidauskienė koreguoja enciklopedijose kartojamą faktą, esą rašytoja savo studijas universitete pradėjusi Medicinos fakultete. Tyrėjos teigimu, Kymantaitė iš karto pradėjusi studijuoti Filosofijos fakultete. Enciklopedijose taip pat minima, esą 1901–1906 m. Juozapas Albinas Herbačiauskas studijavo Jogailaičių universiteto Filosofijos skyriuje. Šią išimtinai autobiografiniu Herbačiausko liudijimu paremtą informaciją Gaidauskienė paneigė neradusi universiteto archyve jokių šio rašytojo studijų minėtame fakultete pėdsakų. Pasak tyrėjos, „nemenkas savo biografijos mistifikatorius“ Herbačiauskas geriausiu atveju galėjęs lankyti viešas universiteto dėstytojų paskaitas. Tai juolab įtikina žinant, kad su Herbačiausku Kymantaitė kaip tik ir susipažino vienoje iš tokių viešųjų paskaitų. Kas nors galėtų pasakyti, kad mano čia minimi Gaidauskienės atradimai tėra smulkios, neesminės literatūros istoriografijos korekcijos. Vis dėlto be preciziškai detalaus biografinio tyrimo neįmanoma jokia patikima asmens gyvenimo nei veiklos analizė. Kiekvienas smulkus Čiurlionienės biografijos faktelis Gaidauskienės tyrime dėliojasi į panoraminę mozaiką. Stokojant keleto ar keliolikos dalelyčių, mozaikos visuma tebūtų čiuopiama apgrai bomis, stokotų mokslinio patikimumo.

Gaidauskienė ne tik patikrino archyvuose nugulusius Kymantaitės dėstytojų paskaitų užrašus, bet ir sugebėjo atsekti jos gyvenamuoju laikotarpiu Krokuvoje rodytus spektaklius, grotus koncertus, veikusias parodas. Išsiaiškino, kokius periodinius leidinius prenumeravo Kymantaitės lankytų Aukštųjų Baranieckio kursų tarpusavio pagalbos draugijos skaitykla, peržiūrėjo tų metų publikacijas ir iškėlė hipotezes apie Kymantaitės estetines pažiūras galimai paveikusius autorius ar tekstus. Maža to, Gaidauskienė nustatė kelis adresus, kuriais Krokuvoje buvo apsistojusi Kymantaitė, ir rekonstravo jos gyvenamo kvartalo, kasdienių maršrutų architektūrinį peizažą kaip dar vieną estetinių inspiracijų jaunai menininkei galėjusių teikti veiksmių. Visa ši gausi konteksto tyrimų, archyvinė, periodikos medžiaga svariai papildo, suteikia mokslinio pagrįstumo Gaidauskienės keliamoms interpretacijoms. Taikliai, įžvalgiai, bet kartu ir atsargiai, nekategoriškai tyrėja

bando sieti Kymantaitės studijų metų lektūrą ir estetines patirtis bei intelektualinius impulsus su vėlesne rašytojos biografija ir kūryba. Kaip svarbus Čiurlionienės savimonės istorijos dėmuo knygoje analizuojama ir Čiurlionio kūryba bei estetinės pažiūros, jo dėstytojų ir artimos pasaulėjautos, stilistikos menininkų bei mąstytojų idėjos bei kūryba. Nors knygoje pagrįstai daugiausia dėmesio skirta lietuvių ir lenkų meno modernėjimo procesams, jų paralelėms bei specifikai aptarti, tyrėjos žvilgsnis aprėpia visą Europos meno modernėjimo panoramą. Antai Gaidauskienės rekonstruotos Prometėjo mito transformacijos europiniam romantizmo ir neoromantizmo literatūros bei meno srityje (p. 327–333) rodo didelę rašančiosios erudiciją ir platų kultūrinių interesų lauką.

Didžiausiu šios monografijos atradimu man tapo su giliu psichologijos išmanymu parašytas poskyris „Žvejo sapnas apie grožio karalystę ir tragiškoji grimasa“ (p. 338–342). Laikyčiau jį viso tyrimo kulminacija: jos link kryptingai eita per Čiurlionienės asmens ir menininkės brandos kelio rekonstrukciją. Neeilinį Gaidauskienės kaip tyrėjos talentą rodo meistriška Čiurlionių sumanytos, bet neįgyvendintos operos „Jūratė“ projekto analizė. Neturėdama libreto (jis laikomas prazūvusiu), o tik kelis Čiurlionio kurtus scenografijos eskizus ir žmonai adresuotus laiškus, Gaidauskienė įtikinamai atskleidė dramatišką Čiurlionių puoselėto menininko gyvenimo idealo ir tikrovės konfliktą, pačią šios menininkų poros pasaulėvokos ir savivokos esmę. Svariausiu indėliu į Čiurlionienės tyrimus kaip tik ir laikyčiau šios rašytojos svarbos lietuvių kultūroje permąstymą, į centrinę vietą iškeliant jos kūrybinį bendradarbiavimą su Čiurlioniu, net jeigu dalies šio bendradarbiavimo įrodymų nėra išlikę (libretas „Jūratė“) arba tai tebuvęs menamas bendradarbiavimas (Čiurlioniui dedikuota, poros jaunystės kūrybinius sumanymus atliepanti poema „Giria žalioji“). Galima būtų abejoti Gaidauskienės hipotezės pagrįstumu, kad Čiurlionių bendradarbiavimas (knygoje „Lietuvoje“ ir kuriant operą „Jūratė“) leidžia šios menininkų poros kūrybinį duetą traktuoti kaip europiniams analogams artimą Jaunosios Lietuvos judėjimo užuomazgą. Vis dėlto, ši bendradarbiavimą analizuojanti monografijos dalis neabejotinai yra vertingiausia ir analizės gilumu pranoksta kitas, daugiau faktografinio, istoriografinio pobūdžio knygos dalis.

Monografijos privalumu laikyčiau dėstymo struktūrą: pagrindinė mintis kryptingai veda link argumentuotų ir aiškiai suformuluotų dalinių skyriaus išvadų. Tik retsykais autorė pasiduoda pagundai leistis į tolimus ekskursus. Pavyzdžiui, detaliai pasakodama apie Sofijos gimnazijos ir studijų metų pažįstamų rato šeimas, tyrėja leidžiasi į išplėstą pasażą apie gausias bajoriškų šeimų atšakas ir jų narių likimus. Su visa gerai apgalvota ir subalansuota knygos struktūra

disonuoja monografijos skyrius apie romaną „Joana Vaidilaitė“, kuriame iššęstai perpasakojamas šio kūrinio siužetas. Šia pastaba nekvestionuojama pačios minėto romano analizės svarba monografijoje išsikeltam tikslui pasiekti: būtent šiame ilgą laiką su pertrūkiais rašytame prozos tekste atsiskleidžia Čiurlionienės priimta gyvenimo misija auklėti, ugdyti tautą.

Gaidauskienės tekstas pasižymi sklandžiu stiliumi, dėstymas neapkrautas moksline terminija, nesiekiamą prikišamai demonstruoti analitinio aparato. Labai preciziškai formuluojama mintis, pasakojimas plaukia ramiai, be šokčiojimų, bet drauge yra gyvas ir įtraukiantis, mokliškai tikslus, bet kartu ir literatūriškai išraiškingas, leidžiantis patirti skaitymo malonumą. Tik vietomis pasitaiko neįtikėtinais ilgų ir struktūros prasme sudėtingų sakinių, kurie ap sunkina skaitomo teksto suvokimą (p. 73 sakiny s driekiasi per aštuonias eilutes).

Itin gausi, kruopščiai apgalvota ir išmaniai į tekstą įkomponuota ikonografinė medžiaga suteikia knygai ne tik albumui prilygstančio puošnumo, vizualinio patrauklumo, bet ir savitomis paralelėmis papildo Gaidauskienės tekstą. Ypač vertinga laikytina gausi ikonografinė medžiaga iš privačių ir institucinių archyvinių fondų. Gaila, kad dailininkų paveikslų reprodukcijos nespaltvotos, ypač turint omenyje, kad Gaidauskienė savo analizėje aptaria Čiurlionio darbų koloritą. Žinoma, šis priekaištas netaikytinas autorei, o tėra apgailestavimas dėl varganos mūsų akademinės leidybos padėties.

Greta išvardintų Gaidauskienės tyrimo privalumų, turiu paminėti ir kelis man kilusius klausimus ar abejones. Aptardama Čiurlionienės savimonės modernėjimą monografijos autorė nenagrinėjo jos satyrinės dramaturgijos ir publikuotų prozos tekstų. Regis, tyrėja pasitikėjo pačios Čiurlionienės atsiminimuose užbrėžta riba tarp „tikrosios“ – neoromantinio simbolizmo estetikos paženklintos kūrybos – ir visų likusių grožinių savo tekstų. Ar tikrai pastaruosiuose nesama jokių rašytojos savimonės modernėjimo pėdsakų? Lieka iki galo neaišku, ar Gaidauskienė nekritiškai perėmė pačios Čiurlionienės santykį su savo satyrinėmis dramomis ir todėl eliminavo jas iš rašytojos savimonės modernėjimo tyrimo lauko, ar šią Čiurlionienės kūrybos dalį monografijos autorė yra išsamiai tyrusi, bet neradusi joje rūpimos problemikos, nusprendė palikti už monografijos ribų.

Tęsiant patiklumo temą, kelčiau klausimą, kodėl monografijos autorė nekvestionuoja nuomonės, esą „Jūratės“ libretas, kurį 1908 m. lapkritį Čiurlionienė siuntė savo vyrui paštu į Peterburgą, bus kažkur pasimetęs. Atrodytų keista, kad Gaidauskienė net nesvarsto galimybės, jog pati Čiurlionienė galėjusi sunaikinti libreto tekstą, kaip kad po vyro mirties, pasak tyrėjos, sunaikinusi visus

jam adresuotus savo laiškus. Sąmoningo libreto sunaikinimo atveju galbūt aiškesnis taptų Čiurlionienės apsisprendimas neminėti šio savo kūrinio nei vienoje iš (jau sovietmečiu) teiktų valdiškų savo kūrybinių darbų ataskaitų.

Iš smulkių Gaidauskienės monografijos trūkumų įvardinčiau autorės niekaip nekomentuotą lenkiškų pavardžių pateikimo būdą. Kymantaitės klasės draugių, bičiulių ir šiaip pažįstamų lenkakalbių Lietuvos bajor(i)ų pavardės pateikiamos lietuviškai (skliaustuose lenkiškai), bet iš LDK žemių kilusių rašytojų Elizos Orzeszkowos ir Marios Rodziewiczównos pavardės pateikiamos lenkliška forma, o skliaustuose lietuviškai. Gal čia ir esama kokios logikos, bet ji skaitytojui nėra paaiškinta. Nepaaiškintas knygoje ir Gaidauskienės sprendimas monografijoje minimų užsienio autorių knygų ar straipsnių pavadinimus pateikti pramaišiu arba tik lietuvių kalba, arba originalo kalba su vertimu į lietuvių kalbą skliaustuose. Ta pati užsienio ir lietuvių kalbos maišalynė pasikartoja ir autorei vardijant amžių sandūros Europos modernistinius sąjūdžius: rašoma *Jeune France*, *La Jeune Belgique*, *Junges Deutschland*, bet kažkodėl greta jau lietuviškai minima *Jaunoji Skandinavija*, *Jaunoji Austrija*, *Jaunoji Lenkija*. Tekste pramaišiu vartojami baltarusių ir baltgudžių etnonimai.

Faktografinė klaida laikytinas Stanisława Wojciechowskio įvardijimas pirmuoju Lenkijos prezidentu (p. 54). Iš tikrųjų juo tapo Gabrielius Narutowiczius, Lietuvos Nepriklausomybės akto signataro Stanislovo Narutavičiaus brolis. Tai, kad Antanas Smetona ir Juozas Tumas p. 73 pavadinti varpininkais, laikyčiau ne faktine klaida, o veikiau apsirikimu. Panašaus pobūdžio riktų knygoje esama ir daugiau (vietoj penkmetis atsiranda penkiasdešimtmetis), jau neminint linksnių derinimo (p. 136, 272), žodžių rašybos (p. 215) ir korektūros klaidų. Pastarosios vietomis gali ir suklaidinti skaitytoją (pavyzdžiui, kai sakinyje praleistas žodis p. 41, p. 146). Netikslumų esama ir išnašose pateikiamuose bibliografiniuose aprašuose (viename puslapyje nurodoma, kad tas pats leidinys išleistas Vilniuje, kitame – kad Kaune; p. 59–60).

Pabaigai pacituosiu vieno iš Čiurlionienės dėstytojų užrašuose Gaidauskienės atrastus Johanno Wolfgango Goethe's žodžius: „Nevilioja manęs didžiųjų užkariavimų ar mūsų įvykiai, bet kruopštaus sąmonės tyrinėjimo istorija ir pažinimas...“ (p. 147) Tą patį, be abejo, galėtume pasakyti ir apie naujosios Čiurlionienei skirtos monografijos autorę. Neįmanoma nesižavėti jos užsidegimu naikinti XX a. pradžios lietuvių estetinės minties ir meno modernizacijos proceso baltąsias dėmes, derinant aukštą profesinį pasirengimo lygį su neįtikėtinu tyrėjos kruopštumu. Akivaizdu, kad šios monografijos parengimas yra ne metų, o dešimtmečio darbo rezultatas. Šiame trumpalaikių mokslo tyrimų projekte amžiuje tai tikra retenybė.